ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ИЗРАВНЯВАНЕ НА ФОРМИТЕ ЗА МЪЖКИ И СРЕДЕН РОД ПРИ ТРЕТОЛИЧНОТО МЕСТОИМЕНИЕ

/Върху материали от Одринско/

Мария Китанова

В одринския говор, както в повечето рупски говори /странджански, тракийски и западнорупски/ формата на личното местоимение в 3 л. единствено число *той* е изместила формата за среден род *то*. Ареалът на разпространение на явлението обхваща следните околии: Ивайловградско, Димитровградско, Харманлийско, Свиленградско, Малкотърновско, Грудовско, Елховско, Бургаско, Странджа, Русенско, Свищовско, Павликенско, Беленско[1] и т.н. Това явление е отбелязано от редица автори,[2] а опит за обяснение прави Т.Бояджиев.[3] Той предполага, че явлението е резултат от характерната за източните говори йотация на гласните. Освен фонетичната интерпретация на фактите от този род, може да се даде и друго обяснение, свързано с процесите, които се извършват в самата система на личните местоимения. При това обяснение на фонетичните причини се отдава само спомагателно значение. В разглеждания говор наистина има йотация на гласните: /*то йе лошо момче; то йе в Татаре йоженен; то йъ пуснало, пъ то йъ думал; той йутивъ; то йе добро дете; то йъ уставил там; то йе варно тва и т.н.*/, която може да доведе и до крайния резултат, т.е. до замяната на *той* от *то* /както е в родопските говори/. Приеме ли се, обаче, че посоченото явление е само резултат от фонетичен развой, то не може да се намери обяснение на редица въпроси:

1. Защо явлението се среща, както посочва и сам Т.Бояджиев, в някои североизточни говори в Русенско, Свищовско, Павликенско и в западни диалекти в Ихтиманско, където няма интервокална йотация;

2. Защо в едни говори като някои рупски диалекти се е обобщила формата за мъжки род *той*, а в някои други /например Загражден, Вълчи дол, Давидково, Лъджа, Ахряне Смолянско/ - за среден род *то*.

Както е известно в старобългарски език не съществува третолично местоимение. Неговата служба се изпълнява от показателното тъ, та, то; онъ, она, оно и анафоричното и, ꙗ, ѥ

Ако се разгледат парадигмите на показателните местоимения и на анафоричното местоимение в старобългарски, пък и по-нататък в историческия им развой, се вижда, че в косвените падежи /родителен, дателен, творителен и местен/ единствено и множествено число, формите за мъжки и среден род са еднакви.

1. анафорично местоимение:

род.пад. едн.ч. его; мн.ч. ихъ; дат. пад. ед. ч. емоу, мн.ч. имъ за трите рода;

тв. пад. и м. пад. ед. ч. имь, мн.ч. ими   за мъжки и среден род.

2. показателно местоимение:

род.пад. ед. ч. того , мн.ч. тѣхъ ; дат.пад. ед.ч. томоу , мн.ч. тѣмь за трите рода; тв. и м. пад. ед. ч.тѣмь мн.ч. тѣми за м. и ср. род.

В двойнствено число за именителен и винителен падеж формите за женски и среден род също са еднакви, съответно тѣ, сн, онѣ.

Следователно, формите за мъжки и женски род са стабилни, а за среден род съвпадат или с парадигмата на мъжки род, или с тази на женски род.

В среднобългарския период вече като третолично местоимение за мъжки род именителен падеж започва да се употребява тон под влияние на род п. того , а за ср. р. то . В Кирилометодиевите преводи като лично местоимение за 3 л. ед. и мн. ч. се е използувало показателното местоимение онъ, она, оно — они, оны, она, което се е запазило в по-голямата част от западните български говори. Тук естествено възниква въпросът, дали в разглежданите диалекти не се е развило само едното от двете лични местоимения *той* или *то* . Отговорът е отрицателен, тъй като *той* е по-късно явление от *то* и в такъв случай би трябвало да се развие навсякъде формата за среден род. При едно синхронно сравняване на системите на личните местоимения в съвременния български език и в посочените диалекти, става ясно следното: в книжовния език при местоименията от мъжки и среден род се различават само формите за 3 л. ед.ч. им. падеж той/то, а в разглежданите говори тази единствена разлика липсва. При това информаторите никога не правят грешки. В случая причината е не само в аналогията, вследствие на която се извършват повечето промени в областта на морфологията. В диалектите се наблюдава един естествен стремеж към опростяване на определени системи тогава, когато една форма успешно и напълно замества друга.

Ето защо явлението се среща и в някои североизточни и западни говори, за които не е характерна интервокална йотация. Освен това в повечето случаи в одринския говор личното местоимение *той* обикновено не стои пред дума, започваща с гласен звук:

И то̀й пѝлу, пѝлу и ста̀налу йѐлинчи.Пъ то̀й сту̀ва̀лу уддо̀лу тва̀ м[illegible] нъ дърво̀ту. То̀й утѝшлу нъ ка̀минъ. И то̀й пура̀снълу, ъмъ по̀в[illegible]лу ма̀лку [illegible]у. То̀й съ ужѐнилу вѐки тва̀ мумѝчинци. Куйѐту и ма̀лку малку, пъ куйѐту и [illegible]му, то̀й сурва̀къ. Ьмъ то̀й пълну ъскер. Къ дъ му вѝкъми кръштѐлничи, къ[illegible] си и кръстину.

Ма̀лко възможно е тези примери да са вторични, образувани по аналогия на посочените от Т.Бояджиев, тъй като едва ли едно фонетично явление, обхващащо сравнително малък брой случаи, може да се разпространи върху всички останали. Освен това липсата на среден род при личните местоимения е характерна за различни езици /например за френски език/.

Третият въпрос, който възниква, е свързан с обяснението на факта, че в рупските говори се е обобщила формата-*той*, а в родопските - *то*. Причините за това трудно могат да се открият, още повече, че е естествено на едни места да се генерализира формата за среден род, а на други - за мъжки род. В родопските говори склонността към предпочитане на среден род вероятно е повлияна и от особеностите на минало деятелно причастие, което се среща при всички глаголи от свършен и несвършен вид, изразяващи желание или намерение, а също така и със значение на отглаголни съществителни:[5] *ело ми са йе, пило ми са йе, сиделo*

с особеностите на местоименната система, в която третоличните местоимения възникват сравнително късно, което дава възможност за генерализиране на различни форми *той* или *то* при еднакви косвени падежи за мъжки и среден род. А фонетичният развой, свързан с интервокалната йотация на гласните, е само допълнителен фактор.

ми са йе, играло ми са йе, жило ми са йе, сидело ми са йе, ходило ми са йе, спело ми са йе, плакало ми са йе, глодало ми са йе, косило ми са йе; от пило никой ни е прокопсал, от спало нема файдо, ште има чесало и т.н.

Съвсем естествено възниква и въпросът: Защо не се е опростила системата на личните местоимения в западните говори, където те са *он, она, оно*.

Тук вече се налага допълнителната роля на фонетичната причина, която улеснява изчезването на определена форма.

Следователно основната причина за явлението е морфологична и се корени в особеностите на местоименната система, в която третоличните местоимения възникват сравнително късно, което дава възможност за генерализиране на различни форми *той* или *то* при еднакви косвени падежи за мъжки и среден род. А фонетичният развой, свързан с интервокалната йотация на гласните, е само допълнителен фактор.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вж. БДА, т.I, к.163, С. 1967, т.II, к.178, С.1968, т.III, к.185, С.1975.

2. L.Miletic, Die Rodopenmundarten de bulgarischen Sprache, Wien, 1912. Ср. и Георгиев, По говора на с.Чепинигир, Нова махала, Станимашко. Изв. на сем. по слав. филология, кн.II, 1907, с.438; К.Мирчев, Неврокопският говор, Годишник на СУ, Историко-филологически факултет, кн.XXXII, 1936, с.74; Г.Христов, Говорът на с.Нова Надежда, Хасковско. ИИБЕ, кн.4, 1965, с.199.

3. Т.Бояджиев, Изравняване на формите за мъжки и среден род при третоличното местоимение в българските говори, ИИБЕ, 1962, с.289/292. Примерите са от пос.съч. на Т.Бояджиев, с.291.

4. Вж. БДА, т.I, к.163.

5. Вж.К.Мирчев, Старобългарски език, С., 1972, с.55/59; К.Мирчев, Историческа граматика на българския език, III издание, С., 1978, с.180-184.

6. Вж.Ст.Кабасанов, По-особени причастни и деепричастни форми в родопските говори, ИИБЕ, С., 1962, кн.8, с.286.